

С. ДОРОГУНЦОВ, О. РАЛЬЧУК

НА ВІСТРІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ

Світ початку ХХІ століття — час лавиноподібного збільшення нових можливостей для людства як таких, що роблять його більш могутнім, так і тих, які відкривають для нього несподівані загрози. Світ — і людство в ньому — змінюється, стає неминуче іншим, і живе лише сьогоднішнім. Навіть недавнє власне минуле невпинно перетворюється на «чуже», яке вже важко впізнати, майбутнє ж, судячи з досвіду несправджених прогнозів, — і зовсім непросто собі уявити. Зміни ці реальні, а емоційно-психологічно ставитися до них можна по-різному: амбівалентно, радіти, непокоїтися і засмучуватися, чи, зрештою, просто спробувати до них пристосуватися.

Однак існує й інша «оптика» ставлення до мінливого світу, яка не пориває з життєвою мудрістю («усе минеться»), і така ж давня, як і сама людська культура. Ця оптика водночас і спирається на критерії наукової істини, й удосконалюється разом з наукою. Ім'я їй — сенс. Схоже, що сенс, осмислення як науковий інструментарій у наші дні переживає буквально «друге народження». Це визначається не тільки актуальним завданням часу — збагнути, що саме відбувається з нашою цивілізацією. В осмисленні як інструменті оцінки нинішніх цивілізаційних змін нарешті зустрілися щось дуже давнє і дуже нове. Перше — це уявлення, яке сягає ще часів Арістотеля: вся людська діяльність, навіть найбільш широкомасштабна, тільки певне господарювання, яке може вестися по-різному — і погано, і добре. Друге — це сучасна постнекласична наука з її синергетичним апаратом, що дає змогу по-новому розставляти акценти в оцінці людської діяльності, власне, з огляду на ті «тонкі», але значущі речі, на які раніше не звертали уваги.

СОЦІОПОЛІТИЧНА КАРТОГРАФІЯ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Соціополітичний компонент глобалізації є її третім компонентом — поряд з ідеологічним, котрий зумовлюється нинішньою

ситуацією постмодернізму, та інституціональним, який визначається інтенціями інформаційного (постіндустріального) суспільства, що формується. Він зумовлює тенденції

© ДОРОГУНЦОВ Сергій Іванович. Член-кореспондент НАН України. Голова Ради по вивченню продуктивних сил України НАН України.

РАЛЬЧУК Олександр Миколайович. Кандидат економічних наук. Провідний науковий співробітник цієї ж установи (Київ). 2005.

і процеси, притаманні як «горизонтальній» картографії просторово-територіального розподілу світу між окремими країнами, групами країн та іншими акторами світової політики, так і «вертикальному» членуванню цих акторів на деякі соціальні страти. Тут відбуваються основні характерні явища — такі, які або ніколи раніше не зустрічалися, або вже фіксувалися у світовій історії, але в умовах глобалізації набувають нового сенсу. Розглянемо їх детальніше.

1. Скорочення ролі переважної кількості окремих національних держав як акторів міжнародної політики з перерозподілом владних повноважень з національно-державного рівня на глобальний. Держави, котрі традиційно були головними суб'єктами світової політики, вже, власне, не є такими, а стають лише частиною більш широкого утворення політичної системи — Світової спільноти. Їхні прерогативи із реальним володінням своїм географічним простором дедалі частіше переходять до таких транснаціональних організацій і сил («Велика сімка», НАТО, Світовий банк, МВФ), які формально не репрезентують усю світову спільноту — як, наприклад, ООН, але, з огляду на надзвичайно високий рівень їх компетенції і впливу, починають реально ним керувати. Звідси для цілої низки держав виникає конкретна загроза втрати своїх дійсних функцій: від відстоювання національних інтересів до програми соціального захисту населення — і суто номінального існування, а фактично — реалізації інтересів сил водночас й анонімних, і цілком зримих — як «своїх» кланово-мафіозних структур, так і неформальних суб'єктів світової влади. Поведінка ж переважної кількості держав, котрі стають дедалі більше дифузними і проникними для дій ззовні і такими, що не належать до економічно найрозвиненіших країн (країн І-го світу), набуває стосовно глобалізаційних процесів відвертого ситуативно-притосувального характеру.

2. Взаємопроникнення політичного, культурного та економічного начал у сучасному світі, коли економіка в цій своїй новій якості перестає бути просто одним зі способів розумного господарювання і поведінки людини (частиною етики за Арістотелем), а починає визначати весь її макро- і мікрокосм. Економіка, культура і політика, які проростають одне в одне, вже формують певну світ-систему — «безшовну світову цілісність» (І. Валлерстайн) нестримного у своїй експансії *економізму*, де будь-яка діяльність розглядається винятково через призму рентабельності. Економізм стає і світоглядом, і «перформансом» (грою-самовираженням) нового світу, що глобалізується, його новою владною і ціннісною системою координат. Власне, тут утворюється певне світ-системне *господарство* з абсолютним превалюванням у ньому економічного, товарно-ринкового начала. Таке господарство може існувати, тільки безупинно збільшуючи виробництво і споживання речовини, енергії та інформації — *розширений спонтанний ринковий порядок* за Ф. Хайєком [26, с. 56–62]. Воно ж потребує всього нового із заміною вихідного, органічного на штучне (і створює це нове штучне) як у соціальному (нова економічна людина-споживач — *Номо економікус*), так і в матеріальному (нова технобіосфера, *техноміка* — Ю. Осипов) аспектах. Соціальна психологія (Е. Фромм) прямо пов'язує це з некрофілією — як витисненням за допомогою технічних артефактів цікавості до всього живого. Реально світовий порядок, що зароджується, дедалі більше виявляє себе як певний економічний «космос», чи *Rex Economicana* (у перекладі з латини буквально «блаженний економічний порядок») [17].

3. Виникнення цілковито нової структури світ-системної *неоекономіки* з проявом відповідної форми світового поділу праці, перерозподілу світового прибутку і стягування «глобальної ренти», що утворюється завдяки вигодам нового геоекономічного

становища і реальної фінансової влади. У центрі цієї структури міститься група розвинених країн («світова Північ»), населення яких зайняте в основному інформаційною діяльністю, виробництвом нових технологій і наукоємних видів товарів, обслуговуванням торгівлі дорогими послугами. Це дає змогу розвиненим країнам підтримувати та керувати диспаритетом цін між своїми дорогими технологіями, товарами та послугами і виробленими на периферії світової економіки — у країнах «світового Півдня» — товарами масового споживання і сировиною за відносно низькими цінами (і, звичайно, з руйнуванням природного середовища). Такий диспаритет, що підкріплюється дією «диявольського насоса», який закономірно відпомповує інтелектуальні й обмежені, невідновлювані природні ресурси з країн «світового Півдня» до країн «світової Півночі», є основою механізму, котрий забезпечує егоїстичне процвітання держав «золотого мільярда».

4. Гомогенізація різних національних (етнічних) складових сучасної світової культури, як їх явна і неявна вестернізація («американізація») в уніфіковані стандарти світосприйняття. Це вже помітно підриває необхідну культурну розмаїтість світу, що в ідеалі має діяти у режимі діалогу (полілогу) — взаєморозуміння сукупності різних видів рівноправних культур, які формують, власне, «генетичний код» людства, його нормальне, розумне й осмислене існування. Таке надзавдання культури забезпечується її особливим — діючим на видовому рівні окремих культур — конструктом, що включає периферійну, «оболонкову», частину і ядро культури. Периферійна — динамічна частина — сполучає культуру одного виду з іншою (іншими), а сьогодення культури — з її минулим і майбутнім. Ядрова — квазістабільна частина — формує у межах конкретної окремої культури той особливий «фільтр» сприйняття буття — її картину світу, якою

вона, власне, й самоцінна і не може бути замінена на жодну іншу, а, взаємодіючи з іншими культурами, вибудовує «об'ємне», голографічне сприйняття світу та його осмислення. Особливістю нинішньої гомогенізації сукупності культур, що спричинює прямі ентропійні процеси у цивілізації, є вже не стільки безсистемна зміна їхніх периферійних частин, скільки інтенсивна мутація ядрових частин культур до певного єдиного «вестернізованого знаменника» — ефективного і доцільного саме для економізму у Рах Есополісапа.

5. Мутація суб'єктів реальної влади і центрів прийняття рішень. Ці зміни синхронно відбуваються по трьох напрямках. По-перше, шляхом деформалізації влади зі зниженням ролі і можливостей представницьких органів і демократичної публічної політики, з тенденцією до розширення сфери компетенції неформальних процедур прийняття рішень — найчастіше «поверх» чітко вираженої суспільної думки — укладання усних домовленостей-побажань і домовленостей-думок замість повноцінних угод. По-друге, шляхом явної та неявної переорієнтації владних повноважень від легітимних, більш-менш демократично створених політичних структур до економічних центрів сили (подібних до МВФ чи Світового банку). Тут мутація демократичних інститутів виявляється не тільки рельєфнішою, а й має досить виразний зміст. Цілком коректно відзначити, що вже відбувається переродження *класичної демократії* як влади людей (з її принципом: одна людина — один голос) у *неодемократію* як владу грошей світу економізму (з її вочевидь іншим принципом: один долар — один голос). По-третє, влада — насамперед влада інформації й авторитету — значною мірою переходить до людей не найкращих — передусім не в розумінні їхніх низьких моральних чи ділових якостей (коли ж не було таких людей!), а стосовно того, що влада для них є світом особливої гри, теат-

ралізованого самовираження — телеведучі, законодавці моди, кінозірки, тенісисти-футболісти. Якщо виходити з певної давньої історіософічної схеми регресу історії, то останнє відповідатиме настанню так званого *царства шудр* — влади людей публічного ефекту і карнавальної поведінки.

6. У міру переходу від індустріального суспільства до постіндустріального (інформаційного) з його середовищем існування — технобіосферою, що самоускладнюється, — воно дедалі більше набуває кризових рис *суспільства ризику і керованого хаосу* (О. Неклесса). Ризик стає характеристикою *цінності* реальної чи позірної *свободи*, що таким чином надається сучасному людству і потребує своєї оплати [4]. Прикметною соціальною особливістю ризику в різноманітні форм і факторів його прояву — техногенного, екологічного, демографічного, політичного, фінансового, тероризму — нині стає його неприхована амбівалентність, несиметрична двоякість. Переважна частина його соціального сприйняття — негативне ставлення до ризику як до неминучого зла, що пов'язано з витратами цивілізаційного розвитку. Проте породження ризику саме цивілізаційним розвитком відкриває можливість його сприйняття і в певному специфічному позитивному діапазоні. Насамперед це ставлення до ризику як до необхідної, законної і рентабельної сфери бізнесу, котру всіляко варто розширювати: ті чи інші виробництва, професії, методи керування ризиком і його перерозподілом. Системний взаємозв'язок факторів ризику робить його привабливим і для «незаконного» використання — зазвичай у тих чи інших формах тероризму — як методу шантажу і силового тиску.

Так чи інакше, але в суспільстві ризику, що пристосовується жити у ситуації постійної небезпеки проявів сил, водночас і реальних, й анонімних, можливо, і не помітно для нього відбуваються глибокі світоглядні метаморфози. Відтепер уже не досить, як колись,

нагромаджувати конкретне багатство і персонально ним володіти, нині водночас необхідно постійно фіксувати і каналізувати ризик — звичайно непомітний і такий, що імперсонально поширюється на всіх одразу [5].

ПРОБЛЕМА ОЦІНКИ СТАНУ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Уже короткий абрис цивілізації, яка глобалізується, і стану світ-системного господарства людства не може не містити критичних і тривожних оцінок — від суто емоційних до таких, що мають те чи інше раціональне обґрунтування. Разом з тим зростаюча соціально-економічна неоднорідність світового соціуму, навіть за всієї його маскультурної гомогенізації і байдужості до стану буття, закономірно породжує і широкий спектр змістовно неоднозначних характеристик буквально на очах виникаючих реалій. Тут уже створилася немов якась «класика» полярних суджень. Позиції оптимістичної оцінки реалізованого глобального проекту характерні для відомої праці Ф. Фукуями з її ідеєю «кінця історії» з огляду на остаточну і всесвітню перемогу ліберально-ринкових цінностей (щоправда, з особистим ставленням автора до цього як до перспективи багатівкової нудьги) [23]. Позиції песимістичної, мабуть, навіть інфернальної, оцінки глобалізаційних процесів уособлює інший відомий політолог — С. Хантингтон — зі своєю доктриною «зіткнення цивілізацій» [27]¹.

¹ Відзначимо, що час вніс певні корективи у погляд на вказаних авторів. На противагу своїй класичній праці, котра виражає саме з позицій соціально-політичної парадигми уявлення про майбутнє надстабільне суспільство, нині діє вже «інший» Ф. Фукуяма. Основою для перегляду його тверджень стала біотехнологічна революція, яка таїть у собі зміни природи людини, звідси і ті виклики, котрі вона ставить перед соціумом і політикою [31]. Навпаки, С. Хантингтон власне бачення майбутнього у вигляді зовнішнього «зіткнення цивілізацій» доповнив пророцтвом щодо можливої втрати США своєї первісної національної ідентичності через неконтрольований наплив іммігрантів, передусім латиноамериканців [32].

Від часу написання цих двох «знакових» праць розуміння нинішніх цивілізаційних змін стало, звичайно, об'єктивнішим — як в оцінці їх фундаментального характеру й історичної зумовленості, так і можливостей конструктивного впливу на дані процеси. Слід зазначити, що підхід з погляду «конструктивізму» виразно виявляє також дві полярні (але вже в іншому сенсі) позиції.

По-перше, пропозиція діяти, власне, у площині існуючих тенденцій глобалізації, усіляко інтенсифікуючи їх. При позитивному ставленні до діючої моделі глобалізації це відповідає політиці так званих «агентів глобалізму» (О. Панарін), які мають з такої поведінки для себе безпосередній зиск. При загальному негативному ставленні до нинішньої моделі глобалізації її неприйняття означає визнання її принципової несправедливості для переважаючого сегменту світового соціуму і її загальноцивілізаційної безвиході. Така позиція відповідає уявленню про те, що дану модель слід «викорінювати» її власним негативним потенціалом, доводячи до швидкого колапсу. Саме такої радикальної точки зору, поряд з деякими іншими фахівцями світ-системного аналізу, дотримуються А. Негрі та М. Хардт — автори нині популярної «Імперії» («Empire»), — що осмислює сучасність як новий глобальний мережевий світ [33].

По-друге, це уявлення про те, що оскільки глобалізація є процесом об'єкт-суб'єктивним, де для деякої обмеженої частини соціуму суб'єктивно й егоїстично реалізуються певні стани універсуму (світу як цілого) із загального «конусу» його об'єктивних можливостей, то нинішній моделі глобалізації слід протиставити іншу, альтернативну модель, яка поєднує засади соціальної справедливості і законів універсуму. Загалом така модель сьогодні мислиться з позицій *сутнісної раціональності* [9], котра опти-

мально співвідносить реальні, але дотепер по-справжньому не затребувані глибинні цінності людського буття, із тривалим, важким і незвичним шляхом її реалізації. Оскільки нині діюча ірраціональна і вже звична модель глобальних цивілізаційних змін у масовій свідомості сприймається як єдино можлива (ледь не на рівні фізичних законів), то така альтернативна модель — необхідно раціональна, реальна і серйозна — щодо існуючого стану речей буде психологічно сприйматися, мабуть, як «Велика Відмова» (О. Дугін).

Такій практичній альтернативній моделі, очевидно, має відповідати певна теоретична модель, що адекватно передає зміст уже існуючих цивілізаційних змін і може передбачати можливі. Ця теоретична модель, реалістично відображаючи широту світ-системних змін, водночас має це здійснювати не з виняткової точки зору економізму, який заволодів світом, а з погляду вихідного «стартового» стану людства, що передбачає його власну, неспотворену природу, чи, інакше кажучи, знову-таки з позицій *сутнісної раціональності* соціуму. Вона повинна бути спроможною виконувати два основні завдання: 1) адекватного моделювання цивілізаційних процесів з паралельно діючими експлікаційною функцією та функцією сценарного моделювання потенційних альтернативних цивілізаційних еволюцій, що зумовлюють можливість їхньої коректної інтерпретації; 2) визначення тих наукових напрямів, очевидно, міждисциплінарного характеру, які є ключовими у діагностиці і подоланні назріваючих цивілізаційних проблем.

Саме для практичної здійснимості теоретична модель, окрім свого прямого наукового призначення, повинна мати і певний додатковий *аспект позитивного сприйняття її соціумом*, котрий сьогодні трактується як *символічний капітал* [6]. Тут особливе місце посідає проблема генезису сим-

волічного капіталу чи усвідомлення, визнання й інституалізація у відповідних формах — словах, поняттях, принципах, правилах поведінки — «критичною масою» соціуму пропонує моделю рішень. Існує природна складність генезису даного капіталу, що зумовлюється для випадку цивілізаційних проблем двома основними джерелами. По-перше, це відсутність підтримки (більше того — протидія) з боку «сильних світу цього» — агентів глобалізму й економізму — аж ніяк не зацікавлених у його формуванні. По-друге, труднощі, які полягають у тому, що науковий генезис даного символічного капіталу належить, якщо перефразувати класика філософії, до «звичних, занадто звичних» речей людського існування. Сприйняття цивілізаційних проблем з позицій цих усталених стереотипів у кращому випадку здатне породити лише протестний, неконструктивний, квазі-символічний капітал, як тепер стає зрозумілим, у діапазоні від крайніх радикальних форм ісламського фундаменталізму до «інтелектуалізованого» руху антиглобалізму. Звідси — і побудова теоретичної моделі пов'язана із формуванням необхідного тезаурусу понять. Ці поняття, поєднані з певним *новим сенсом*, слід давати у відповідній для досягнення образній, метафоричній формі, ламаючи існуючі стереотипи і генеруючи «свій» символічний капітал. У ньому ключового значення набувають такі старі та нові зовні, «безневинні» поняття, як *сенси* і його *значення, абсурд, діалог, благо, сталий розвиток, філософія господарства, хроноцілісність, автопоезис* тощо, на котрих даний символічний капітал тільки й тримається.

Для адекватної оцінки цивілізаційних змін вказана теоретична модель має спиратися, з одного боку, на сучасну наукову парадигму, що поєднує стан природного і соціального універсуму і враховує ті процеси у ньому, які лише недавно почали вивчати-

ся, а з другого боку — на відповідний *критерій* (індикатор) цивілізаційних змін.

Стосовно наукової парадигми, то для доказовості висновків, яких доходять автори, потрібен значний екскурс у сферу нинішньої — постнекласичної — науки і тих прикладних можливостей, котрі вона виявляє, — від її синергетичного інструментарію до адекватної ідентифікації простору-часу буття соціуму та його господарства.

Щодо критерію, то ним має стати певний чутливий, об'єктивний та однозначний *індикатор* на метарівні — рівні граничного людського сприйняття, — що фіксує усю сукупність цивілізаційних змін — як позитивних, так і негативних. Таким критерієм — і за змістом, і за принципом — має бути інший критерій, аніж, приміром, широко використовуваний світовою статистикою *індекс розвитку людського потенціалу*, котрий фіксує на тому чи іншому рівні лише обмежену сукупність, причому *позитивних за визначенням параметрів буття соціуму* — передусім економічний, а також характеристики стану освіти і тривалості людського життя.

Який же критерій об'єктивності повинна протиставити теоретична альтернативна модель нинішній *практичній* моделі, «сильній» *de facto* як своєю мережевою техніко-економічною базою, так й індоктринованістю переконанням, що жодного іншого шляху цивілізаційного розвитку просто не існує, а сформована *система цінностей* не підлягає перегляду. Таким критерієм об'єктивності може бути тільки вже «заявлений» *сенси*.

СЕНС ЯК КРИТЕРІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ЗМІН

Відзначимо, що у виявленні сенсу нинішніх цивілізаційних змін, *осмисленні* — «гідному запитуванню» (М. Гайдеггер) умовно можна виділити два аспекти — *екзистенційно-цільовий* і *технологічний*.

Екзистенційно-цільовий аспект «виводить» до місця і часу (історії) [25] *дійсно-*

го (як не-удаваного) існування нинішнього соціуму, де інтенсивно, послідовно, в режимі зростаючого прискорення відбувається «перестворення» (Ю. Осипов) людством свого буття і самого себе. Це перестворення з поки що безпосередньо незрозумілими далекосяжними *цілями, наслідками* і всією мірою *відповідальності* за нього людства, але з вражаючим нині будь-яку уяву ефектом свого втілення ².

Така непрояснена ситуація, котра містить неявне запитання до буття з іще відсутньою відповіддю, — чи одержує все людство в цілому, як і кожна окрема людина, від цього *штучного і ризикованого* способу життя щось, за великим рахунком, безумовно позитивне, зі збереженням своєї *екзистенції*? — так чи інакше на масовому рівні психологічно діє як дезорганізація психічних функцій чи *фрустрація*. Зняттям фрустрації є осмислення ситуації. Отже, в екзистенційно-цільовому аспекті осмислення визначає те особливе *реальне* (не віртуально-припустиме, не постмодерністський імітатор дійсності — симулякр), яке перебуває на обрії діяльності соціуму, сполучається з його природою та власними можливостями і задає для нього «темп буття» (В. Франкл). Інакше кажучи, осмислення дає змогу як визначати, так і надавати певну «глибину» людському буттю, котре інакше аж ніяк не фіксується і не реалізується на поверхні повсякденної поведінки. Хоча осмислення певною мірою інтуїтивне (здоровий глузд),

² Перестворення, очевидно, обмежує застосування *закону техно-гуманітарного балансу* [16], що узгоджує зростання потужності виробничих і бойових технологій людства з удосконаленням механізмів стримування його ж агресивності. Закон, який працював у процесі *поступового* віддалення людства від природи (приклад: «осьовий час» К. Ясперса), тут перестає діяти, оскільки стають *принципово іншими і природою, і людство*.

але справжнє, раціональне осягнення сенсу не відбувається «автоматично» — воно потребує інтелектуального і морально-вольового зусилля, відповідної інтенції — запитання до буття має ставитися відкрито, а відповідь на нього повинна бути почута й усвідомлена.

Технологічний аспект осмислення дає змогу формувати сенс як особливу (*трансцендентну*) реальність. Особливий характер сенсу як реальності визначається тим, що він є певною формою «надбуття» [12], яке виникає в результаті спрямованості людської активності на конкретний об'єкт своєї діяльності. Сенс міститься немовби на межі цієї спрямованої активності і властивостей об'єкта, водночас не зливаючись безпосередньо ні з активністю, ні з властивостями об'єкта — «завдяки чому зовнішнє (універсум. — **Автори**) підігнане до внутрішнього (соціуму. — **Автори**) і співвідноситься з ним» (Е. Левінас). Отже, сенс існує настільки, наскільки людська активність поєднується зі знанням про властивості об'єкта, доцільним ставленням до нього ³. Активність при цьому нічого не випускає з можливого і не вимагає із нездійсненого, чи проявляється як особлива форма «точної» суб'єкт-об'єктної взаємодії, коли вихідні і «суб'єктивні» добрі наміри діяти підтверджують свою «об'єктну» реальність і

³ Проблема сенсу — багатозначна і далека від цілковитого її розуміння [21]. В усякому разі, виділяється певний діапазон його існування — від сенсу «статичного» (сенсу тексту) до сенсу «динамічного» (як подано тут). Однак можна показати, що і «статичний» сенс містить приховану потенційну динаміку. Це динаміка «алгоритму розуміння» — подібно до алгоритмічного визначення інформації в академіка А. Колмогорова як програми певних можливих дій. Але програма/розуміння «статичного» сенсу має буквально характер подвійної дії — вона дає осягнення нових, неявних речей поза їхніми суперечностями із законами універсуму.

породжують наступні добрі наміри. (Підкреслимо тут відмінність об'єкт-суб'єктної від суб'єкт-об'єктної взаємодії як такої, що базується на суб'єктивно-егоїстичному *можливого* у першому випадку і є притаманною, зокрема, процесам сучасної глобалізації, та суб'єктивно-доцільному *належно* — у другому.)

Властивості світу реальних об'єктів — від ідеальних до матеріальних — дозволяють говорити про осмислення як про процедуру сенсопородження [2]. Інакше кажучи, сенси споконвічно (актуально і явно) ніде не існують — ані як світ платонівських ідей, ані як апіорні механізми розуму, ані як конфігурація упорядкування природи. Сенси з'являються — *потенційно здійснюються* — у результаті активної, доцільної *взаємодії* людини, соціуму з природою (чи ширше — з універсумом, включаючи і людський універсум). Тому сенсопородження в аспекті взаємодії, з етичного погляду, може реалізовуватися тільки як безперервний *діалог*: у розумінні діалогу «Я — Ти» паралельно існуючих, суверенних і взаємозацікавлених сторін. На рівні ж цивілізації — це діалог соціуму й універсуму. (Тобто діалог діє саме як одна з *постійних характеристик* їхнього існування, а не як певна одноразова процедура прийняття оптимального рішення). Звідси осмислення завжди передбачає явне запитання, більше того — «невпинне запитання» (В. Налимов), звертання (у широкому розумінні — діяльність активної сторони) і «передбачення відповіді» (М. Бахтін) — результату, зумовленого цією діяльністю. З іншої, формально-логічної, точки зору, сенсопородження діє як певний *тривалий* процес потенційної реалізації, самоорганізації сенсу, коли сенс, в остаточному підсумку, можна або виявити (побудувати), або його немає — вимога «точності» суб'єкт-об'єктної взаємодії. Тут сенсопородження є

змістовно близьким до принципів конструктивної математики, коли існування того чи іншого об'єкта вважається доведеним при зазначенні способу його потенційно здійсненої побудови (конструювання) та успішної реалізації цієї побудови. Крім того, оскільки сенс є *екзистенціаль присутності* [24, с. 151], то наявність сенсу передбачає його певну форму. Цією формою слугує *значущість* (значення, зміст) сенсу, в яку він немовби «маркірується» і може використовуватися для раціональних суджень.

Така особливість сенсопородження поєднує сенс у випадку невдачі його побудови з власним антагоністом — абсурдом — «секретом сенсу» («Нонсенс дарує сенс» — Ж. Дельоз) і визначає його динамічний, більше того, апофатичний, контекстуально-заперечуючий характер (сенс не це, не таке, оскільки воно абсурдне, інше)⁴... Стає зрозумілим, що сенс є гранично узагальненою і змістовно-однозначною, майже біполярною категорією (це має сенс, а це — абсурдно), існує тільки як *позитивна синергія* взаємодіючих сторін — приростаючи у своїй «величині» (зниження її — наростання анти-сенсу чи абсурду). Діалоговий же характер сенсопородження дозволяє розглядати його як двоспрямовану, *двовекторну процедуру* — з вектором активної, цілеспрямованої дії (запитання) людини, орієнтованої на універсум, і вектором реакції (відповіді) універсуму, спрямованого за допомогою петлі зворотного зв'язку назад, до людини.

⁴ Тобто значною мірою сполучаючись із поширюваним у сучасній науці обґрунтуванням своїх знань уже не на основі обмеженої кількості апіорних аксіом, а, навпаки, — на базі контексту *корпусу теорем про неіснування* (Е. Галуа, К. Гедель, Дж. фон Нейман), коли наука «намацує» своє знання «зсередины».

У нашому складному, нелінійному, схильному до зовні парадоксальної поведінки світі усе це спонукає до пошуку певного наукового, підкреслимо — міждисциплінарного підходу, здатного *виявляти* (означувати) і *вимірювати траєкторію* зміни сенсу сучасної цивілізації. Очевидно, що це двоєдине завдання: і як об'єктивне виявлення можливих абсурдних (безвихідних, патологічних) тенденцій у розвитку діючої моделі глобалізації, і як пропонування іншої, альтернативної, моделі (нагадаємо: сутнісної раціональності), *потенційно* вільної від даних тенденцій. Які ж конкретні рішення здатна давати тут сучасна наука як щодо «технології» сенсопородження, так і ширше — стосовно спроби побудови теоретичної моделі відповідного об'єкта, де сенс має бути виявленим, більше того, у визначенні кола наукових напрямів, котрі є ключовими для назриваючих цивілізаційних проблем?

ПОСТНЕКЛАСИЧНА НАУКА: МОЖЛИВОСТІ Й ІНТЕНЦІЇ

Насамперед відзначимо, що з позицій Епістемології, теорії пізнання, сучасна наука — це *постнекласична* наука [22]. Її можливості і наміри, інтенції, виявляються у процесі трьох глобальних наукових революцій, де послідовно формуються, змінюючи і доповнюючи один одного, різні типи наукової раціональності: класичний (кінець XVIII — перша половина XIX ст.), некласичний (кінець XIX — середина XX ст.) і постнекласичний (з останньої третини XX ст.). Ці типи раціональності й інституціалізованої ними науки характеризуються ускладненням відповідних їм пізнавальних засад.

Так, особливості класичної науки визначаються центриванню уваги винятково на об'єкті дослідження — яким він є «сам по собі», з прагненням при теоретичному поясненні й описі усунути все, що належить до суб'єкта дослідження, засобів та операцій

його діяльності. Тією чи іншою мірою існуючі цілі і цінності, котрі визначають інтенцію дослідження, діють тут приховано, детермінуючись домінуючими у культурі світоглядними засадами. Але класична наука не ставить завданням осмислення цих засад, в основу яких покладена сформована на той час у західноєвропейському менталітеті — де, власне, відбувалася вихідна «кристалізація» корпусу наукових знань — цілком виразна ідея. Це ідея панування над природою за допомогою наукового знання («знання — сила» — Ф. Бекон). За прагненням відкривати закони, котрим підпорядковується універсум, фактично стоїть цілком амбітне життєве прагнення оволодіти світом, панувати над ним завдяки цим законам [2].

Некласична наука, що існувала й історично, і функціонально насамперед як перехідний етап між класичною і постнекласичною, характеризується помітною знаковою «зміною віх» пізнання. Щодо класичної парадигми пізнання, некласична доповнюється врахуванням зв'язку між знанням про об'єкт та особливостями засобів і дослідницьких операцій, використовуваних для одержання знання. Експлікація, роз'яснення цих зв'язків розглядається як умова об'єктивно-істинного опису та пояснення універсуму. Однак зв'язки між внутрішньонауковими і соціальними цінностями та цілями, що діють як певні приписні засади культури, як і раніше, не є предметом наукового розгляду. Водночас саме тут — в епоху формування *індустріального суспільства* — ідея панування над світом повністю реалізовується. Відбувається зрощення наукового знання і технології індустріального суспільства — наукові дослідження проводяться здебільшого у напрямі, зумовленому потребами технології, і навпаки — «придатні» наукові результати швидко технологізуються.

Постнекласична наука істотно розширює набір тих факторів, що розглядаються як

безпосередні утворювачі нового знання. Вона враховує співвіднесеність отримуваних знань про об'єкт не тільки з особливістю засобів і операцій наукової діяльності, а й із ціннісно-цільовими структурами соціуму, котрі у колишніх типах наукової раціональності залишалися «за кадром». Тут безпосередньо есплікується зв'язок внутрішньо-наукових цілей із позанауковими, соціальними цінностями і цілями [22].

Таке явне врахування у формуванні наукового знання людського чинника означає щось значно вагомніше, ніж просто більш коректний пізнавальний «операціоналізм» (у широкому трактуванні цього терміна). У парадигмі постнекласичної науки людство одержує принципову можливість (і обов'язок) усією мірою персонально відповідати за нове знання, яке воно здобуває, і за наслідки його застосування. Соціум тут, власне, позбувається свого колишнього науково-практичного *алібі* — «що розумно, то дійсно, і що дійсно, то розумно» (Г. Гегель), котре безальтернативно виправдовувало ідею панування над світом уже першими отриманими результатами — ефективними і масштабними. Думка про те, що нинішня, зовні благополучна дійсність (якщо адаптуватися до «неприємних» ризику і кризовості), може бути значною мірою позірно благополучною, а розум (особливо «інструментальний») — не таким уже й «розумним» [14], в атмосфері цивілізаційних «збоїв», які дедалі інтенсивніше заявляють про себе, стає вже не зайвою, а радше — «робочою».

У світлі цього зміцнюється (відновлюється колись втрачене?) уявлення про те, що метою науки є не тільки і не стільки керування і панування над світом, як його *глибинне розуміння*. Особливої цінності набуває одержання не так нового «позитивного» знання, що зумовлює його негайне і масштабне застосування, як нового «негативного» знання, котре регламентує припустимі

напрями та обшири людської діяльності, а то й взагалі ставить заборону (клонування, зброя масового знищення, екологічні кризи). Отже, світ, універсум з позицій постнекласики можна інтерпретувати як певного співрозмовника, котрого людство намагається зрозуміти, з котрим воно веде *діалог*, але не задля того, щоб, зрештою, використати для власних, суто споживацьких потреб, а задля кращого розуміння самого себе [2].

Така інтенція постнекласичної науки, що задає тривале, паралельне і необхідне близьке співіснування природи (універсуму) та соціуму (культури), є їх *коеволюцією*, оптимально взаємозумовленим буттям-діалогом. У рамках саме такого ставлення до світу постнекласика (як «програму максимум») допускає можливість переходу від західноєвропейського принципу «знання — сила» до давньокитайського принципу «у-вей». Згідно з останнім людське втручання у буття має виходити виключно із можливостей буття розвиватися своїм органічним шляхом — «дао». Однак це — *ідеальна програма* практичної реалізації надбань парадигми постнекласичної науки. *Реальним* для неї є (за «програмою мінімум») й одночасно, порівняно з класичною і некласичною наукою, — *новим* — саме потенційна можливість сенсопородження, осмислення людством результатів своєї діяльності. Це визначається тим, що, враховуючи взаємозумовленість своїх об'єкта і суб'єкта, постнекласика задає вихідні умови для пошуку сенсу. Така можливість реалізується саме в рамках наукової картини світу постнекласики — *універсального (глобального) еволюціонізму* та її основного інструментарію — *синергетики*.

УНІВЕРСАЛЬНИЙ ЕВОЛЮЦІОНІЗМ І СИНЕРГЕТИКА — РЕФЛЕКСІЯ І ПРАКСИС СОЦІУМУ

Універсальний еволюціонізм розглядає процес саморозвитку нашого світу як певну *Велику історію*, що, розпочавшись,

не має завершення. Початком для історії став *Великий вибух* (близько 10 – 15 млрд років тому), в результаті чого Всесвіт, виходячи із особливого сингулярного – надгарячого і надщільного стану, – свій «стартовий» мізерний діаметр протягом 10^{-30} секунд збільшив у 10^{50} разів [11]. Остигаючи, зменшуючи свою щільність і сповільнюючись у розширенні, Всесвіт перейшов до еволюційних етапів, зі створенням дедалі довершених компонентів універсуму у ланцюзі «передбіологічне – біологічне – надбіологічне (соціальне)».

Насамперед, у просторово-часовому аспекті відзначимо *естафетну послідовність об'єктів* еволюційних змін: від виникнення і формування абіотичних об'єктів (елементарних частинок, хімічних елементів і мінералів) – через живі організми – до соціальних об'єктів з очевидним зростанням масштабів еволюціонуючих об'єктів та їхньої структурної складності. Характерним для універсального еволюціонізму є, і за нині триваючої еволюції усіх його етапів, прискорення (на кілька порядків) темпу змін наступних етапів відносно попередніх. (Зростання темпу відбувається за порівняно простою – логарифмічною – формулою із закономірним скороченням проміжків часу між періодами характерних змін чи має *автомодельну властивість*, а зміни впродовж останніх чотирьох десятиліть за масштабами порівнянні з тими, котрі у палеоліті відбувалися протягом мільйона років. Усе це створює видимість припинення ранніх етапів еволюції). Окрім цього, зростає як узагальнена абсолютна складність універсуму, зумовлена сукупною складністю всіх його компонентів, так і відносна складність пізніших об'єктів еволюції порівняно з більш ранніми. Три основні особливості визначають універсальний еволюціонізм.

По-перше, це цілісна дія принципів системності, взаємозв'язку й еволюції, причо-

му з уявленням про Всесвіт як такий, що складається з багатьох локально однорідних й ізотропних міні-всесвітів, котрі можуть різнитися за розмірностями простору-часу [22].

По-друге, можливість безлічі шляхів розвитку з їхнім розгалуженням у відповідних точках біфуркації, причому на розвиток як такий накладається певний «конус» *примутимих* шляхів. Насамперед це *антропний* принцип, що визначає вихідні умови виникнення Всесвіту надто вузьким діапазоном характеристик первинних елементарних процесів і значень фундаментальних констант. Антропний принцип в універсальному еволюціонізмі діє як принцип здійсненості складного у нашому універсумі [15]. На етапі біологічної еволюції реалізується обмежуючий принцип *каналізування*, який визначає можливі шляхи розвитку наявності окремих каналів еволюції (це є, власне, одним із постулатів так званого третього синтезу, що відбувається тепер у біології). На етапі соціальної еволюції все очевиднішим стає існування певного *антропного коридору*, який регламентує траєкторії розумних, *осмислених* (контрабсурдних) цивілізаційних змін [13]. Принциповою є зміна «жорсткості» обмежень засад еволюції від її етапу до етапу: від абсолютної жорсткості засад антропного принципу до «м'яких» умов антропного коридору, котрі, власне, ґрунтуються на добрій волі соціуму.

По-третє, це дія *принципу фундаментальної гомології* (подібності за походженням), який визначає для об'єктів наступного етапу еволюції певну структурну схожість властивостей (нагадаємо, більш складних) щодо об'єктів попереднього етапу [30]. У рамках універсального еволюціонізму принцип гомології дає змогу на основі властивостей об'єктів біологічного етапу (від найпростіших – до людини), етапу, який уже сформувався, скласти попереднє уявлення

про домінуючу структуру властивостей об'єктів соціального етапу еволюції — етапу, що нині розгортається. В усякому разі, це має бути уявлення про певний складний, з ієрархічною структурою *ментально-фізичне*, «соціоприродний організм», наділений активним принципом самоорганізації.

Такий «надорганізм», виходячи із засад гомології щодо свого попередника — будь-якого реального «біологічного організму», на фізичному, «тілесному», рівні повинен мати аналог його генетичного механізму. Подібно до структурно-просторово-функціональної складності геному (сукупності генів організму) і його так званої надлишковості, що припускає пластичність можливих шляхів розвитку організму, тут, у «надорганізмі», також має діяти певний інструментарій життєдіяльності соціуму. Цей інструментарій — сукупно природний і штучний — повинен відзначатися відповідною структурно-просторово-функціональною конфігуративністю і надлишковістю його можливої організації (керування).

Ментальному ж рівню має відповідати те, що у «біологічному організмі» розміщується у широкому діапазоні — від подразливості найпростіших до свідомості людини. Гомологічне успадкування саме останньої еволюційної складності — у даному разі складності людського організму — дає підстави говорити про ментальний рівень з позицій того, що вже отримало назву Колективного Інтелекту (Колективного Розуму), з розмаїттям форм його прояву: пізнання, цілеформування, *осмислення* тощо.

Принциповою особливістю тут є те, що біологічна еволюція на своєму етапі *має*, з урахуванням її каналів, не спрямований до якоїсь кінцевої мети, *нефіналістський характер* [10, с. 463]. Певною мірою можна говорити, що ті чи інші види організмів у результаті еволюції стали такими, «як вийшло». Навпаки, принцип гомології засвід-

чує: соціальна еволюція *може мати фіналістський характер*, як *свідомо-цільове вписування* «надорганізму» в антропний коридор, чи, інакше кажучи, як *осмислене* перебування у ньому.

Якщо універсальний еволюціонізм — на засадах наукової картини світу — визначає уявлення, *рефлексію* соціуму про простір-час універсуму з позицій постнекласики, то можливість доцільних дій соціуму в цьому просторі-часі — його *праксис* — зумовлюється законами *синергетики* — науки про самоорганізацію складних систем.

Варто підкреслити, що в рамках постнекласичної науки синергетика з її засадами розглядається як принципово новий етап буття людини у світі, котрий регламентує її розумне поведіння стосовно універсуму. Ключовими тут стають замість самовпевненого «монологу» *діалог* людини з природою, синтез раціонального людського знання і мудрості. Діючи як міждисциплінарний науковий підхід до пізнання нестабільності і хаосу, природи еволюційних криз, до оволодіння методами нелінійного керування складними системами, що перебувають у стані нестійкості, синергетика водночас не є якимось новим «філософським каменем», здатним усе порятувати й реалізувати. Скоріш навпаки — змінюючи понятійний лад людського мислення, вона певною мірою перебудовує і його світовідчуття, сприйняття простору і часу, життєву позицію. Універсум, світ — і насамперед світ складних систем — постає у всій своїй прихованій крихкості і тлінності, з розумінням відповідальності людини за свої дії у ньому, відповідальності, необхідної, принаймні для того, аби її зусилля не породжували і не розширювали *абсурду*.

У загальному випадку закони синергетики визначають властивості і поведінку широкого класу складних систем (котрі мають нетривіальну структуру та можуть перебувати в одному з потенційно можливих

станів) — від ідеальних до природних. В аспекті необхідного *осмислення* нинішніх цивілізаційних змін на основі теоретичної моделі такої системі відповідатиме, як науково коректно визначений репрезентант «соціоприродного організму», *соціоприродна система*, що поєднує соціальне і природне начала універсуму — власне, «час і місце» дії цивілізації. Особливістю суб'єкт-об'єктної дії законів синергетики у соціоприродній системі є *імпринтинг* (К. Лоренц). Це зумовленість діяльності соціуму «відбиттям» на ньому властивостей природних компонентів (як усвідомленим імпринтингом, так і несвідомим) і, навпаки, зумовленість стану природних компонентів діяльністю соціуму. Власне, імпринтинг є неявним, невиділеним серед різноманіття «шумів» цивілізації діалогом сенсопородження. Виокремлення його за допомогою відповідного наукового обґрунтування і використання як критерію цивілізаційних змін — предмет і завдання філософії господарства.

ФІЛОСОФІЯ ГОСПОДАРСТВА

CONTRA ІЛЮЗОРНІСТЬ

Відзначимо насамперед три моменти. По-перше, філософія господарства — елемент постнекласичної науки і саме в тому аспекті, що постнекласика значною мірою знімає колишнє жорстке протиставлення наук про Природу (універсум) наукам про Людину (соціум), більше того, використовуючи ціннісно-цільові інтенції соціуму⁵. Предметом філософії господарства, по суті, і є *припустиме зближення*, взаємодія, *діалог* Людини і Природи. Така взаємодія може вивчатися й іншими дисциплінами постнекласики, відповідно і в іншому оцінковому ракурсі, наприклад, тією ж синергетикою, з визначенням певного набору числових ха-

⁵ Власне, *сучасне* «прочитання» філософії господарства, оскільки сама ця наука має прадавні (див. далі) історичні корені.

рактеристик цієї взаємодії. Однак філософія господарства — передусім *гуманітарна* дисципліна і задається структурою *вихідних сенсів* (нагадаємо — «гідним запитуванням») взаємодії Людини і Природи. По-друге, є господарство і господарство. Існує господарство в його нинішній редакції економізму, *економічного господарства*, як Рах Економісана, що де-факто реалізували себе. Й існує — в усякому разі принципово — «*нормальне*» *господарство* у розумінні його *інваріантної природи*, органічності, подібно до інваріантної природи людини, що визначає її фундаментальні цінності. Замислюючись над проблемою раціональної структури і динаміки господарювання, філософія господарства розв'язує проблему принципової відповідності такого господарства людині з її інваріантом власної природи. По-третє, філософія господарства — не філософія економіки, оскільки остання розглядає насамперед певну продуктивну, товарно-грошову, людську діяльність, філософія ж господарства — саме людське життя.

Отже, господарство є життя, а життя — господарство. При такому трактуванні господарство — це *особлива система*. В ній у позитивному ракурсі, — як позитивне і неминуче саме буття, — повною мірою діють відповідні потенційно можливі, збалансовані суб'єкт-об'єктні відносини. У суб'єктному аспекті — це активно-діяльнісне начало соціуму, де генетично запрограмована місія перебудови світу (об'єкта) у широкому діапазоні можливих планів дій: від суто матеріально-біологічного — до пізнавально-духовного і від меркантильно-егоїстичного — до жертовно-безкорисливого. («Господарство є творчість ... Але господарство водночас є рабством необхідності» [7, с. 305]). В об'єктному аспекті — це нормативно-регламентуюча дія законів універсуму на соціум (суб'єкт): від законів «зовнішнього», природного, оточення людини

до «природи» у ній самій: біологічні та ментальні потреби (включаючи апіорні структури сприйняття простору і часу).

Господарство виражає себе у двох планах: практичному і теоретичному.

Практичним планом є, власне, *господарювання*: діяльність соціуму з організації своїх буття, праці і творчості, як одночасно і сама реалізація буття, праці і творчості. Господарство, і на його основі господарювання, таким чином, виступає як гранично широка за продуктивним змістом і можливостями діяльність соціуму. Господарювання і господарство щодо нинішніх економічної діяльності й економіки діють як більш загальні категорії, де, відповідно, економіка є тільки певною сутнісно звуженою й історично обмеженою товарно-ринковою формою «вічного» господарства. Ці ж відносини широкого (органічно-трансцендентного) і звуженого (штучно-редукованого) притаманні всім «знаковим» характеристикам господарства та економіки. Так, *діалогу* господарювання «Людина — Природа» з породженням *сенсу* відповідає *монологу* економічної діяльності в рамках формованої людиною штучної техносфери і з породженням *вартості*. (Слід відзначити: вартості, що набуває саме такого штучного характеру у процесі її *віртуалізації* [18]). Людині ж органічній, котра почуває і мислить — *Номо sariens*, відповідає штучно створюваний (виховуваний), редукований у духовному відношенні та інтенсивний у необмеженому виробництві/споживанні *Номо economicus*. У плані ж можливості (і необхідності) цивілізаційної трансформації господарство ускладнює економіку. Воно наче «надбудовується» над економікою, перетворюючи її *економічну систему на соціоприродну систему* і беручи за допомогою сенсу під контроль можливу *віртуалізацію вартості*, пов'язуючи її з реаліями універсуму.

Така ж гранична широта закладена і в теоретичному плані господарства. Теоретич-

ний план виступає певною максимально можливою (і необхідною) *рефлексією* людства з приводу своєї життєдіяльності/господарювання. Інакше кажучи, філософія господарства — це особливим чином структуроване *світоглядне знання* з прагненням зафіксувати глибинні першооснови людського буття (зазвичай такі, що упускають чи замінюють ілюзорними уявленнями), і ніяким іншим воно бути не може [19]. Яка ж структура знання у філософії господарства і яким чином воно здатне розкривати сенс цивілізаційних змін? Це певною мірою прояснюється вже в історичній динаміці філософії господарства. Тут виокремлюються три ключові фігури.

Першою з них є Арістотель, котрий розрізняв у «чистому вигляді» у людській діяльності два її полярні різновиди: *домогосподарство* і *хрематистику*. Домогосподарство вбачає своєю метою забезпечення нормальної життєдіяльності людей. Отже, у нього існують природні межі насичення, воно розглядається Арістотелем як блага людське життя. Навпаки, такої характеристики позбавлена хрематистика — як прагнення до наживи і нагромадження багатства, без жодних обмежень [1].

Другою ключовою фігурою був німецький філософ Ф. Шеллінг. Він виходить з існування певної світової душі», котра зумовлює розвиток універсуму. Тут постійно діють дві сили природи — *позитивна* і *негативна*. Позитивна сила визначає зміну розвитку і безупинно підтримує його, негативна — обмежує цей розвиток, щоразу повертаючи його до першоджерела [29].

Російському філософу та економісту С.М. Булгакову належить честь як найменування даного світоглядного знання *філософією господарства*, так і його вихідна інституалізація. Тут виділяються чотири основні моменти господарювання, котрі розкривають сутність філософії господарства. По-перше, все людське життя є господар-

ством, універсум теж господарство, вся культура — господарство. По-друге, господарювання — синтез волі і необхідності, інакше кажучи, змістом господарства є безперервний позов між життям і смертю, відновлення зв'язку *natura naturans* («органічної», творчої природи-субстанції) та *natura naturata* («артефактної», створеної природою). По-третє, це *есхатологічність* господарства — його скінченність, зумовленість тим чи іншим «заслуженим» результатом. По-четверте, *софійність* («знання-мудрість») господарства — як раціональне розгортання у процесі господарювання такої діяльності, котра водночас і «під силу» природі (у тому числі — людській), і задовольняє творчо-пасіонарне начало людини, діючи як їхня синергія [8].

Така ретроспекція становлення філософії господарства виявляє у його методології деякі іманентні особливості. Насамперед — підхід до людської діяльності як до принципово двоїстої, *дуальної*. Однак, якщо в Арістотеля ця дуальність має *дискретний* і *статичний* характер, коли виділяються самостійні види *благої* і *не-благої* людської діяльності, то починаючи з Ф. Шеллінга дуальність набуває зовсім іншого характеру. Вона наділяється *процесною* і *діалоговою* оцінкою — як безперервна взаємодія двох *необхідних один для одного* начал: більш активного людського (соціум) і більш пасивного — природного чи натурального (універсум). Саме від Ф. Шеллінга взаємодія розглядається як певна тривалість, циклічна за своєю природою. Але якщо у німецького філософа це «закрита» циклічність взаємодії та розвитку, котра щоразу повертається до свого першовитоку, то в С. Булгакова циклічність має вже «відкритий» характер — саме есхатологічний — як просування до того прикінцевого результату, на котрий господарство себе «запрограмувало» типом своєї діяльності. І, нарешті, саме в С. Булгакова господарство

починає оцінюватися з позицій можливої софійності — як реалізації певної *позитивної есхатології* з досягненням максимального позитивного результату.

Тут слід уточнити, що діалогова взаємодія начал, по-перше, не є і не має бути симетричною за принципом «фіфті-фіфті». Вона виходить із тієї синергетичної закономірності, що стійка взаємодія (*гармонійна рівновага* [20, с. 341–342]) передбачає певну *асиметрію* взаємодії, яка добре передається і метафорою, і сутністю «*золотої/гармонійної перетину*» буття. По-друге, діалогову взаємодію господарювання слід розглядати в ракурсі *культури глибокого спілкування* [3]. Така взаємодія не є чимось локальним і тимчасовим, а, навпаки, справді онтологічним, об'єктивним *процесом спів-буття*. Тут начала буття, спрямовані, самоадресовані на діалогову — водночас і нерозривну, і незливну взаємодію, знаходять необхідне для себе смислове представництво одного в іншому. Свою унікальність начала порівнюють з універсальністю, безперервно, як незавершуване становлення, переводять стан своєї *перед-спільності* у стан *знову-спільності*.

І, нарешті, по-третє: така «*продіалогова*» (істинно діалогова) взаємодія *начал*, котра розглядається філософією господарства, для оцінки особливостей масштабів і глибини її проблематики має бути зіставлена з певним «*квазідіалогом*» (виродженням до монологу варіантом діалогу), що є одним із базових елементів економічної діяльності. Як співвідносяться *продіалог* господарства та *квазідіалог* економічної діяльності, так співвідносяться світогляди (і відповідальність за долю буття) філософії господарства та нинішньої теорії економічної діяльності (економічної теорії, теоретичної економіки). Таким, власне, *квазідіалогом* в економіці є її *ефективність* — як співвідношення корисного результату (ефекту) з витратами для його одержання. Квазідіа-

логовий характер ефективності, при всій різноманітності її інструментально-розрахункових схем, визначається насамперед характером взаємодіючих (співвіднесених) сторін. І результат, і витрати не є початками *різної природи* (як у господарюванні), а *факторами* однієї і тієї самої вартісної економічної природи, котрі функціонують у створюваній штучній технобіосфері. Усе це, звісно, не означає, що сам по собі продіалог господарювання первісно «добрий», а квазідіалог економічної діяльності настільки ж первісно «поганий» — кожен із них повинен мати відповідно свої місце, час і масштаби застосування. Вони розглядаються тут разом тільки для зіставлення інтенцій світогляду філософії господарства і теорії економічної діяльності. За нинішнім станом речей, схоже, діє ситуація, коли світоглядна глибина філософії господарства сполучається з її обмеженими інструментально-розрахунковими можливостями, тоді як світоглядна обмеженість теорії економічної діяльності з надлишком компенсується її інструментально-розрахунковим апаратом.

Отже, філософія господарства — як механізм рефлексії соціуму стосовно своєї діяльності, що виходить за межі «тільки» економічної і взятий у гранично широкому ракурсі метаекономіки, — є *тією* складовою культури, котра вбачає свій обов'язок (бере на себе сміливість?) оцінювати сенс цивілізаційних змін — цивілізації як господарства. Дана можливість визначається структурою механізму рефлексії з виділенням у ній базових сенсопороджуючих компонентів: *діалоговості*, як взаємодії соціуму й універсуму, *тривалості* — з огляду на циклічну природу господарювання, і *позитивної синергії* як софійності господарства. За умови відповідності кожному конкретному господарству — певній «отілесненій» формі його «синергетичного будинку» — соціо-природної системи і того, що механізм рефлексії є рівнем керування даною системою,

це робить цілком досяжною операцію *параметризації сенсу*. Така операція повинна полягати у наданні сенсу конкретного значення (змісту, оцінки) і на цій основі — визначенні можливих траєкторій змін кількісних характеристик сенсу. Здійсненність параметризації сенсу ґрунтується на одному з напрямів синергетики — *динамічній теорії інформації* [28]. Однак про це — наступні публікації авторів.

1. *Аристотель*. Политика. Афинская полития. — М.: Мысль, 1997. — 458 с.
2. *Аршинов В.И., Свирский Я.И.* От смыслопрочитания к смыслопорождению // Вопр. философии. — 1992. — № 2. — С. 145–152.
3. *Батищев Г.С.* Особенности культуры глубокого общения // Вопр. философии. — 1995. — № 3. — С. 109–129.
4. *Бауман З.* Индивидуализированное общество / Пер. с англ. — М.: Логос, 2002. — 390 с.
5. *Бек У.* Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. — М.: Прогресс—Традиция, 2000. — 384 с.
6. *Бурдье П.* Начала. Choses dites / Пер. с франц. — М.: Socio — Logos, 1994. — 288 с.
7. *Булгаков С.Н.* Свет невечерний: Созерцания и умозрения. — М.: Республика, 1994. — 415 с.
8. *Булгаков С.Н.* Философия хозяйства. — М.: Наука, 1990. — 412 с.
9. *Валлерстайн И.* Конец знакомого мира: Социология XXI века. / Пер. с англ. — М.: Логос, 2003. — 368 с.
10. *Воронцов Н.Н.* Развитие эволюционных идей в биологии. — М.: Прогресс—Традиция, 1999. — 640 с.
11. *Гут А.Г., Стейнхардт П. Дж.* Раздувающаяся Вселенная / Пер. с англ. // В мире науки. — 1984. — № 7. — С. 56–69.
12. *Делёз Ж.* Логика смысла / Пер. с франц. — М.: Раритет, Екатеринбург: Деловая книга, 1998. — 480 с.
13. *Дорогунцов С.И., Ральчук А.Н.* Хозяйствование: попытка смысло-синергетической интерпретации // Философия хозяйства. — 2003. — № 4(28). — С. 189–206.
14. *Кутырев В.А.* Насколько разумна «сфера разума»? // Философия биологии: вчера, сегодня, завтра. — М.: Изд-во Ин-та философии РАН, 1996. — С. 148–156.
15. *Курдюмов С.П., Князева Е.Н.* Квантовые правила синтеза коэволюционных структур // Фи-

- лософия, наука, цивилизация. — М.: Эдиториал УРСС, 1999. — С. 222—230.
16. Назаретян А.П. Антропогенные кризисы: гипотеза техно-гуманитарного баланса // Вестник РАН. — 2004. — Т. 74, № 4. — С. 319—330.
  17. Неклесса А.И. Конец цивилизации, или конфликт истории // Мировая экономика и международные отношения. — 1999. — № 3. — С. 32—38; №5. — С. 74—84.
  18. Осипов Ю.М. Тайна стоимости, ее диалектика // Философия хозяйства. — 1999. — № 5. — С. 106—117.
  19. Осипов Ю.М. Философия хозяйства. — В 2-х кн. — М.: Юристъ, 2001. — 624 с.
  20. Прангишвили И.В., Пащенко Ф.Ф., Бусыгин Б.П. Системные законы и закономерности в электродинамике, природе и обществе. — М.: Наука, 2001. — 525 с.
  21. Смысл // Философия: Энциклопедический словарь / Под ред. А.А. Ивина. — М.: Гардарики, 2004. — С. 775—776.
  22. Стёпин В.С. Теоретическое знание. Структура, историческая эволюция — М.: Прогресс—Традиция, 2003. — 744 с.
  23. Фукуяма Ф. Конец истории? / Пер. с англ. // Вопр. философии. — 1990. — № 3. — С. 134—148.
  24. Хайдеггер М. Бытие и время / Пер. с нем. — М.: Изд-во «Ad Marglnem», 1997. — 451 с.
  25. Хайдеггер М. Наука и осмысление / Пер. с нем. — // Новая технократическая волна на Западе. — М.: Прогресс, 1986. — С. 67—84.
  26. Хайек Ф.А. Познание, конкуренция и свобода / Пер. с англ. — СПб.: Пневма, 1999. — 288 с.
  27. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / Пер. с англ. // Полис. — 1994. — № 1. — С. 33—48.
  28. Чернавский Д.С. Синергетика и информация: Динамическая теория информации. — М.: Наука, 2001. — 244 с.
  29. Шеллинг Ф.В.Й. Соч. в 2-х томах. Т. 1. / Пер. с нем. — М.: Мысль, 1987. — 637 с.

30. Яни Э. Самоорганизующаяся Вселенная. Научный и человеческий смысл возникающей эволюционной парадигмы / Пер. с англ. // Обществ. науки и современность. — 1999. — № 1. — С. 143—158.
31. Fukuyama F. Our Posthuman Future: Consequences of the Biotechnology Revolution. — N.Y.: Farrar, Straus and Giroux, 2002.
32. Huntington S.P. Who Are We? The Challenges to America's National Identity. — N.Y.: Simon & Schuster, 2004. — 428 p.
33. Negri A., Hardt M. . Empire. — Harvard: Harvard University Press, 2000.

С. Дорогунцов, О. Ральчук

НА ВІСТРІ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ПРОБЛЕМ

Резюме

Пропонується новий підхід до оцінки нинішніх цивілізаційних змін. Він ґрунтується на положеннях сучасної постнекласичної науки, а критерієм оцінки є сенс. Змістовно цей підхід трактує всю людську діяльність як у широкому розумінні господарювання, а його інструментальною складовою є апарат синергетики. Це уможливорює певну однозначну характеристику різноманіття параметрів господарської діяльності людства.

S. Doroguntsov, O. Ralchuk

ON THE EDGE OF CIVILIZATION PROBLEMS

Summary

The new approach to evaluation of the current civilization changes is proposed. It's based on fundamentals of the modern post-nonclassic science, and the criterion of evaluation is sense. Conceptually according to this approach overall human activity is interpreted as economical activity and synergy apparatus is its constituent part. It allows to give a well-defined characteristics to the various parameters of economical activity.